

Kultury a křížovatky – Multikulturální výchova

Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt (Alenky v kraji divů) Dušan Drbohlav

M. Gordon (1964) ve své známé knize „Assimilation in American Life” v úvodu cituje z Carrollovy Alenky v kraji divů: Alice se ptá kočky: „Řekla bys mi prosím, kudy se odtud dostanu?” a kočka odpovídá: „To hodně záleží na tom, kam se chceš dostat”. Gordon tímto citátem mohl vyjadřovat mnohé. Ačkoliv je často nesmyslné zobecňovat „umělcovy cílové myšlenky” (ono známé „Co tím chtěl básník říci?”) - ty lze obecně číst spíše víceznačně, skrze bohatou a barvami vzájemně prostupující duhu, než jako jednoznačný a ostře ohraničený odstín, ve spojitosti s v knize řešeným tématem se přesto nabízí následující závěr. Menšina si musí sama zvolit svoji budoucí roli, jakou chce hrát v majoritní společnosti, a poté se vydat na jasnou cestu dosažení zvoleného cíle. V současném komplexním světě migrace jsou však „společná rozhodnutí”, a poté i jejich naplnění, velmi obtížná. Rozhodování migrantů a v konečné fázi jejich chování je velmi složitý proces, který podléhá množství různorodých, nezávislých, ale většinou vzájemně podmíněných faktorů. Ty se často opět rozličně váží ke třem prostředím - místu emigrace, cílovému místu imigrace i tranzitním zemím, skrze něž migrant pouze prochází. Do hry např. kromě strukturálních parametrů vázaných na samotné migranty (např. pohlaví, věk, vzdělání, zdraví apod.) vchází geografická poloha, socioekonomická situace v krátkodobém i dlouhodobém pohledu, migrační politiky, migrační historie daných zemí (včetně již usídlených diaspor), míra tolerance, respektive stupeň xenofobie majoritních populací vůči cizincům, ale např. i náhoda a souběh dějinných událostí. Migrant tak většinou není „pánem situace”, jeho vnitřní pohnutky a chování jsou do značné míry formovány vnějšími makrosilami, které rámuji konečný migrační obraz.

Kdo, kde a kolik lidí migruje?

Dnes může žít cca 140 milionů lidí mimo svoji mateřskou vlast, zemi, kde se narodili, nebo jejíž občanství nesou. Rozmístění mezinárodních migrantů je velmi nerovnoměrné. Cca polovinu z této celosvětové migrační komunity lze nalézt v rozvinutých a druhou v rozvojových zemích. Sedm nejbohatších zemí světa (Německo, Francie, Velká Británie, Itálie, Japonsko, Kanada a USA) mají na svých územích cca jednu třetinu světové populace imigrantů. V zemích západní Evropy se jich na konci 90. let nacházelo více než 20 milionů. Dynamika jejího růstu je velká, ročně přibývají 2 až 4 miliony migrantů. Přesto že je migrace do vyspělých zemí vlastně od konce 80. let trvale, historicky měřeno, na velmi vysoké úrovni, od vrcholového roku 1992 byl naznačen pokles přílivu oficiálně registrovaných imigrantů do vyspělého světa, na konci 90. let začala čísla opět narůstat. Z celkového počtu celosvětové migrační komunity je opět odhadováno, že cca necelých 30 milionů představují utečenci (často pojímání ve smyslu právního zakotvení Ženevské konvence z roku 1951) či další obyvatelstvo nuceně vysídlené. Většinu mezinárodních migrantů tedy tvoří pracovní, ekonomicky aktivní migranti, kteří jsou v drtivé většině (nebo alespoň velmi čteně) zastoupeni v mnoha typech migračních pohybů: v tradiční pravidelné migraci (regular/settlement migration), ve smluvních pracovních pohybech (contract workers), v pohybech vysoce vzdělaných pracovníků (professionals) i v ilegálních pohybech. Rovněž žadatelé o azyl/uprchlíci, jejichž motiv odchodu ze země původu nemá být vůbec spjat s ekonomickou podmíněností, se ať již v legální podobě v průběhu integrace anebo „ilegálně” intenzivně zapojují do pracovního procesu v imigračních zemích. Např. na počátku devadesátých let se odhady ročních ilegálních vstupů do západoevropských zemí pohybovaly mezi 210,000 až 310,000. Celkový počet ilegálně žijících cizinců byl v západní Evropě tehdy odhadován v intervalu 3,5 až 5,5 milionů¹. Přes všechna uvedená čísla je zřejmé, že emigranti/imigranti představují pouze minimum celkové populace. Celosvětová migrační komunita představuje cca 2% světové populace. Navíc velká část zahraničních migrantů se často stěhuje pouze na krátkou vzdálenost, většinou pouze do sousedních zemí, a také existuje značná zpětná migrace.

---

¹ V těchto odhadech je západní Evropa víceméně srovnatelná s USA.

Proč se migruje?

Současné masivní pohyby mají mnoho příčin a důsledků. Obecně a velmi zjednodušeně (při opomenutí důležitých, byť kvantitativně významně méně důležitých typů migrace) lze na globální úrovni mezinárodní migraci charakterizovat jako tok obyvatelstva z chudého Jihu na bohatý Sever. Převedeno z obrazné formy do geografického vyjádření, bohaté země, zejména západoevropské (včetně jiho a severoevropských), USA, společně s dalšími tradičními imigračními zeměmi světa, jakož i některými dalšími ojedinělými bohatými póly migrační atraktivity (např. Japonsko, země Perského zálivu apod.), přitahují pracovní a často rovněž „politické“ migranty na svá území. Za hlavní determinanty těchto pohybů je možno považovat hluboké disproporce v bohatství jednotlivých oblastí, v síle jednotlivých ekonomik i v následné životní úrovni daných společností, stejně jako časté rozdíly v povaze demokratického uspořádání a politické stabilitě zemí obou makroskupin. Podstatné je, že zatímco bohatý Sever planetárně úspěšně šíří svoji „liberální doktrínu“ a s ní související kulturní a hodnotové normy, nevyspělý Jih se s nimi ztotožňuje, socioekonomické (životní) úrovně obou světů se dále prohlubují². Výslednicí tohoto vývoje je trvalý a dále rostoucí migrační tlak, kdy podmínky Jihu, který je neschopen vlastní „modernizace“, ženou jeho populaci na Sever. Situace je navíc komplikována existencí dalších významných „push“ faktorů. Kromě jiného především v některých oblastech demografický tlak (enormně vysoký přírůstek obyvatelstva – zejména Afrika a některé oblasti Asie), ekologické katastrofy (přírodní i „technologické“ povahy), jakož i věčná lidská potřeba poznávat nové, dobývat nepoznané, diktují mezinárodní migraci. Na druhé straně stojí významná bariéra – migrační politiky cílových zemí. Ty se rozličnými způsoby snaží regulovat, tj. ve většině selekcí významně omezovat, příliv imigrantů na svá území. Ale ani zde není situace vůbec jednoduchá a přímočará. Proti silné filtraci migrace např. rázně brojí podnikatelské kruhy vyspělých společností – jejich touha po levné pracovní síle je neukojitelná. Navíc zejména díky velmi nízké plodnosti začínají mnohé bohaté, viz např. západoevropské společnosti, velmi výrazně stárnout a zatím nezodpovězena zůstává otázka, kdo v budoucnosti zajistí chod daných ekonomik a spokojený život stále početnějším generacím penzistů⁴.

„Makro“ a „mikro podmíněnost“

Ačkoliv stát má nejdůležitější roli v určení zda a komu je do země povolen vstup, jinými slovy v tvorbě a následném vykonávání imigrační politiky, růst globálního ekonomického systému a dalších transnacionálních procesů jeho roli transformoval, a to jednoznačně ve smyslu významného oslabení jeho vlivu. Změny zasáhly zejména regulační role státu. Hlavní jsou dva aspekty: 1) Rozličné státní pravomoci se přesunuly do rukou supranárodních organizací, jakými jsou např. EU, WTO, nebo jsou vtěleny do kodexu mezinárodních lidských práv⁵; 2) privatizace aktivit veřejného sektoru a ekonomická deregulace vedly k de facto privatizaci různých řídicích a regulačních funkcí, včetně těch přímo ovlivňujících migrační proces. Rysy globalizace, transnacionalizace formují rovněž důležité procesy integrace státních struktur do vyšších politicko - administrativních celků (přirozeně s důležitým prvkem ekonomické integrace), ve kterých se jednotlivé státy dobrovolně vzdávají některých dříve výsostných práv. Dalším důležitým trendem prosazujícím se ve vyspělých zemích je zvýšení počtu politických aktérů, kteří se podílejí na debatách o imigrační politice a na tvorbě vlastní politiky. S regionální integrací úzce souvisí současný typický rys imigrační politiky v nejdůležitějších imigračních regionech západní Evropy a Severní Ameriky. Jak EU, tak USA praktikují nevyváženou politiku volného toku zboží, kapitálu, informací, ale svázaného, výrazně limitovaného pohybu osob, migrace. Ignorují tak stěžejní skutečnost, že prvé jasně vyvolává potřebu druhého. V mnohém snižující se geopolitické napětí, zejména ve spojitosti s koncem Studené války, je tak paradoxně „kompenzováno“ rostoucím napětím díky zvyšující se ostraze státních hranic.

² Zejména z důvodu omezeného rozsahu tohoto příspěvku explicitně nediskutujeme migrační teorie vysvětlující vznik a trvání migračního procesu. Přesto jsou mnohé níže nepřímo zmiňovány - viz např. „world system theory“, „network theory“ a „cumulation causation theory“.

³ Zatímco v roce 1970 bylo rozložení hrubého domácího produktu ve třetině nejbohatších, třetině středně bohatých a třetině nejchudší zemí následující - 12,000 USD, 1,000 USD a cca 100 USD, v roce 1999 se dané hodnoty posunuly takto: 19,000 USD, 2,000 USD a cca 200 USD.

⁴ Při zachování současných úrovní porodnosti a úmrtnosti a při neexistenci migračních pohybů by Evropská unie do roku 2050 ztratila cca 77 milionů obyvatel (pokles z 375 na 298 milionů).

⁵ Stoupá počet a význam mezinárodních smluv bránících práva imigrantů. Důležitá je nejen Mezinárodní konvence OSN (z 18. 12. 1990) o ochraně práv všech migračních pracovníků a členů jejich rodin, ale též v posledních cca třiceti letech postupně expandující občanská a sociální práva chránící tzv. marginální populace, včetně různých typů a struktur imigrantů. Na významu stále více nabývá koncept „osoby“ versus „občana“.

Pokračující modernizace, konkrétně např. ústící do informační revoluce (včetně rozvoje komunikačních systémů), zvyšování dopravní propojenosti a snižování ceny dopravy rovněž spoluvysvětlují rostoucí intenzitu migračních pohybů. Ty lze však také, samozřejmě na pozadí existujících nebo nově se rodících ekonomických struktur, vysvětlit z pohledu chování samotných jedinců - migrantů.

Genezi ekonomicky podmíněné, pracovní, často cirkulační migrace – vlastně kvantitou dnes zdaleka nejvýznamnějšího migračního pohybu – výstižně charakterizuje např. Massey (1986, 1998). Celosvětový nárůst migrační mobility se děje především prostřednictvím fungování tří základních sil: konsolidace trhu, formování lidského a sociálního kapitálu. Mezinárodní migrace vzniká v sociálních, ekonomických, politických a psychologických transformacích, které doprovázejí proces vytváření trhu a celkový rozvoj. Tak, jak jsou staré ekonomické struktury nahrazovány novými tržními mechanismy, pracovníci jsou vytrženi ze svých minulých pracovišť a jsou vrženi na nové nejisté pracovní trhy. Totéž se týká nově se rodící sféry podnikatelů, kteří se snaží podnikat, aniž by měli k dispozici dobře fungující kapitálové a pojišťovací trhy. To jim neumožňuje mít dostatek investic a dostatek uspokojivých prostředků k „zvládnutí riziku“. Mezitím na trh nově vstupují spotřebitelé, kteří získávají nové materiálové aspirace, aniž by však měli dostupné kreditní mechanismy, jež vlastně umožňují masovou spotřebu. Toto vše ovlivňuje migraci. Díky ekonomické nejistotě a touze spolupodílet se na nově se utvářející tržní ekonomice hledají řadoví pracovníci, výrobci i spotřebitelé nové způsoby sebezajištění proti riziku. Chtějí překonat všudypřítomné nedostatky existující na domácím kapitálovém i kreditním trhu. Mezinárodní migrace nabízí domácnostem dosažení těchto hledaných cílů. Vysláním rodinného člena do vyspělejšího zahraničí domácnost diverzifikuje své zdroje příjmů a redukuje tak risk jejich možné ztráty. Alespoň s jedním členem v zahraničí a s podporou jeho příjmu je domácnost schopna lépe překonat problémy domácího rozvoje ekonomiky. Podobně je mezinárodní migrace i atraktivní strategií pro akumulaci kapitálu. Díky vyšším mzdám v cílové zemi dočasná pracovní migrace nabízí prostředky k rychlé akumulaci peněz, ať již pro produktivní investování (např. založení vlastního podnikání, placení školného apod.) nebo pro financování půjček či k získání luxusnějšího spotřebního zboží (bydlení, bytové zařízení, auto, atd.). Podstatné je, že mezinárodní migrace nevyvěrá z nedostatku ekonomického rozvoje, ale z rozvoje samotného⁶. Migrační motivace lidí vytržených z daného prostředí díky formování nového trhu je multifaktorově podmíněna, jde za hranice jednoduše budovaného „zisk - ztráta“ kalkulu, jež je formulován v rámci standardní ekonomické teorie⁷. Spíše než snaha o trvalé usídlení v zahraničí a trvalý tamní vysoký příjem je dnes častěji patrná snaha zůstat v zahraničí jen krátkodobě a zvýšit si sociální a ekonomický status doma, v mateřské zemi. Tato situace vede k vysoké intenzitě cirkulačních pohybů a častým přesunům toku kapitálu ve formě remitencí, finančních prostředků zasilaných migranty z bohaté cílové do chudé mateřské země. Bez ohledu na to, jakým způsobem migrace vznikla, jakmile se jednou rozběhne, má tzv. „sebezáchovnou tendenci“ – sama sebe pohání skrze dva vzájemně propojené procesy: První působí na úrovni jednotlivých osob, druhý skrze sociální síť, ve kterých jsou jedinci zakotveni. Jakmile jednou osoba migruje a vrací se zpět, není již tou osobou, již byla před migrací. Zkušenost nabytá prací a životem ve vyspělé ekonomice vyvolává nevratné změny v motivacích jedince a v jeho osobních přístupech. Pravděpodobnost jeho dalších migračních pohybů se zvyšuje. Po uspokojení potřeb, které původně migraci vyvolaly, se vytvářejí nové, „vyšší“ potřeby. Přístup k vyšším mzdám a kvalitnějšímu zboží vede k uspokojování stále vyšších materiálních potřeb, k formování nového životního modelu. To vše budí nové ambice k mobilitě směrem stále výše po sociálním žebříčku. Nový styl života nemůže být jednoduše zachován aktivitami provozovanými na místním pracovním trhu, což migranty opět nutí k další migraci. Díky migraci a z ní plynoucí zkušenosti migranti nabývají nové kvality z hlediska jejich „lidského kapitálu“ – jsou produktivnější a zvyšují svoji hodnotu pro cizí zaměstnavatele. V průběhu jejich cest a práce v zahraničí se seznamují s cizí zemí, s jazykem, s pracovním prostředím a jeho specifikami. Učí se, jak vstoupit do země legálně nebo ilegálně, jak najít práci, a jak zvládnout denní život v cizím prostředí. Výsledkem celého tohoto nového poznání je nový „lidský kapitál“, díky němuž se cena a risk dalších migračních pohybů snižují, zatímco potenciální zisky narůstají. Čím více osoba migruje, tím je pravděpodobnější, že bude migrovat i v budoucnu. Čím déle se pokouší zůstat v zahraničí, tím více z pobytu

⁶ Imigranti velmi často nepřicházejí do rozvinutějšího světa z chudých, izolovaných komunit, oddělených od mezinárodních trhů, ale z míst, která prodělávají rychlý růst a rozvoj, což je výsledkem jejich přístupu k nově se rodícímu globálnímu trhu, informacím a produkčním sítím.

⁷ Např. výše úrokových měr a inflace, nikoliv platy v domácí zemi, se zdají být klíčové makroekonomické proměnné vysvětlující intenzitu migrace mezi Mexikem a USA.

teží - akumuluje svůj „lidský kapitál“. Vše celkově vede k intenzivnějším migračním pohybům s delším trváním v cílové zemi.

Každá migrace rovněž vytváří sociální kapitál, což souvisí s osobami, se kterými je migrant v úzkém styku. Jakmile osoba migruje, cena a risk mezinárodní migrace se pro příbuzné, přátele a známé dané osoby snižují. Někteří „závislí“ pak sami migrují, což zpětně zvětšuje síť lidí svázaných s danou migrací, roste sociální kapitál. Ten vybízí další osoby k migraci, což zase dále zvětšuje síť, atd. ..., celý koloběh pokračuje. Na druhé straně vyšší sociální status migrantů a jejich spotřebitelské a investiční aktivity mění ekonomicky i psychologicky lokální milieu v místě jejich původu, a to opět ve směru stimulace migrace u dosud nemigrující populace.

Adaptace/integrace

Migranty, kteří se rozhodnout natrvalo usadit v dané cílové zemi, ať již po přímém, jednorázovém přestěhování nebo dlouhodobější cirkulaci (viz výše), čeká složitý proces adaptace. Adaptace na nové podmínky v majoritní společnosti má mnoho, často velmi rozdílných, podob a je podmíněna mnoha faktory. Adaptace je samozřejmě ovlivněna jednak samotnými migranty, ale též zejména imigrační politikou země a přístupem její majoritní populace k imigrantům. Specifikujeme - li blíže, na čem adaptace dále závisí, pak je důležité zmínit rovněž důležitost faktorů fyzické a kulturní blízkosti minoritní - imigrační a majoritní populace, přání na straně minority úspěšně se začlenit do majoritní společnosti, charakter bydlení, resp. šířeji místa bydliště minority, a velikost a typ minulých a současných migračních pohybů daného etnika, jakož i geografická poloha, resp. vzdálenost zdrojové a cílové země.

Obecně je imigrace do nového prostředí považována za velmi závažný akt, hluboce zasahující do života člověka. „Stres z migrace“ je mnohdy přirovnáván k situacím, jimž musí člověk čelit např. v případě úmrtí blízkého člena rodiny, rozvodu nebo např. při velkém osobním zadlužení. Přestože je velmi obtížné generalizovat, skuteční žadatelé o azyl a uprchlíci⁸ musí pravděpodobně čelit v tomto ohledu největším obtížím⁹. Do nového prostředí totiž přicházejí nedobrovolně, mnohdy absolutně nepřipraveni a bez jakýchkoliv osobních kontaktů a materiálních i finančních prostředků.

Je velmi obtížné stručně charakterizovat zkušenosti na poli adaptace imigrantů. Generalizace výsledků je zatížena specifikou jednotlivých imigračních prostředí i migrujících skupin. Z toho se odvíjejí i rozličné teorie, koncepty, přístupy a terminologie. Příkladem v tomto směru může být pojem „asimilace“, který, je - li užít v Evropě, má často jasný podtext konečného stavu fáze adaptace v imigrační společnosti – splynutí s majoritou. V americkém kontextu většinou vyjadřuje rozličné formy adaptace bez jejich bližší specifikace. Naopak často zejména v Evropě skloňovaný pojem „integrace“ americká odborná veřejnost používá minimálně.

Výsledkem celého procesu adaptace je široké spektrum alternativních scénářů: od na jedné straně bezproblémového soužití, skrze rychlé získání bezpečného právního statusu až případné naturalizace (ziskem občanství) a asimilace, až po častý ilegální pobyt, sociálněekonomickou marginalizaci, formování separujících se trvalých etnických enkláv, které jsou zároveň silně odmítané majoritní populací (segregace). „Krajní koncept asimilace“ ve smyslu splynutí minority s majoritou byl typický např. pro Spojené státy americké 18. a 19. století, kdy např. minority Kanadčanů, Skotů, Irů apod. byly v rámci přizpůsobení se anglosaskému prvku (anglo - conformity) plně asimilovány do již dříve pobývajících anglosaské majority. Model asimilace byl konceptualizován v tzv. asimilační teorii, se kterou přicházejí ve 20. a 30. letech reprezentanti tzv. chicagské školy. Ta vysvětluje adaptaci imigranta v novém prostředí jako přirozený proces vývoje, končící po čase vlastně nevyhnutelně splynutím, „rozpuštěním se“ v majoritní populaci. Po této teorii přichází vlastně v mnohém podobný model „tavícího se kotle“ (melting pot), který však implicitně minoritě přiznává určitou, byť malou, národotvornou roli. Na měnící se migrační realitu dnes reaguje koncept tzv. „salátové mísy“, který spíše než míšení vyjadřuje soužití (etnických skupin jak mezi sebou, tak s majoritou) vedle sebe ve vzájemné komunikaci rozličné intenzity. Proces přirozeně a „ideálně“ končí nikoliv tzv. strukturální asimilací, nýbrž strukturální integrací, která v sobě nese všeobecnou rovnoprávnost imigrantů s majoritní populací, včetně možnosti do jisté míry uchování si specifických rysů chování daného etnika. V současné realitě USA, ale např. i ve vyspělých západoevropských demokraciích, však zatím mnozí imigranti nedosáhli strukturální

⁸ Netýká se „kvazi-uprchlíků“, kteří status zneužívají a migrují pouze z důvodů zlepšení své životní úrovně.

⁹ Rovněž péče o azylanty/uprchlíky je pro danou imigrační zemi organizačně a finančně nejnáročnější.

integrace, nýbrž pouze určitých dílčích integrací, což s sebou nese v některých směrech zatím více či méně diskriminační postavení.

Komplexita samotného adaptačního procesu může být vyjádřena jak různorodostí aspektů, kterých se dotýká – mikro a makrodímenzemi pohledu (ale i chování – viz např. jedinec versus instituce/společnost), tak jejím průmětem do času a prostoru. Mnohé z aspektů mají nejednoznačné, nejednosměrné trendy a navíc všechny roviny se vzájemně prolínají. Adaptace, resp. integrace (v širokém smyslu navazování kontaktů minority s majoritou), se přirozeně dotýká otázek biologických, psychologických, morálních, politických, právních, ekonomických, sociálních, kulturních i geografických. Níže nyní uvedeme dva příklady jako ilustraci „integračního chování subjektů“ na mikro (jedinec) a makroúrovni (stát).

Berry (1992), na základě kombinace možných alternativ v rámci akulturační strategie: zda A): imigrant udržuje vztahy s ostatními etnickými skupinami nebo nikoliv a B): zda si současně zachovává svoji kulturní identitu či nikoliv, definuje čtyři základní typy soužití: integraci (A - ano, B - ano), asimilaci (A - ano, B - ne), separaci (A - ne, B - ano) a marginalizaci (A - ne, B - ne).

Na makroúrovni se dnes ve světě prosazují cca tři základní modely imigračních politik. Při značném stupni zjednodušení je lze charakterizovat takto: 1) Diskriminační (tzv. differential exclusion) model je založen na dočasném a návratném pobytu cizinců. Imigranti jsou začleněni do určité společenské sféry (např. na trh práce), ale není jim umožněno vstoupit do ostatních oblastí - jako je např. široce definovaný systém sociální péče, získání občanství, participace na politickém životě (volby) apod. Právní mechanismy i praxe působí ve směru odrazení a znemožnění přístupu cizincům do mnohých sfér života, což ve svém důsledku cizince socioekonomicky znevýhodňuje. Např. Německo, Švýcarsko a Rakousko dnes víceméně praktikují tento model. 2) Asimilační model stojí na jednostranném procesu rychlé a „jednoduché“ adaptace imigranta do nové společnosti. Očekává se, že za rychlé umožnění získání občanství, práv a povinností majoritní populace imigrant zaplatí ztrátou svého mateřského jazyka, svých specifických kulturních a sociálních rysů, což má vést k rychlé asimilaci do majoritní společnosti. Nejblíže tomuto modelu je imigrační politika a praxe Francie. 3) Multikulturální (pluralitní) model podporuje odlišnost minoritní populace od majoritní. Obě se liší jazykem, kulturou, sociálními vztahy i spolkovým životem po několik generací. Imigrantům jsou dána stejná práva ve všech společenských sférah, aniž by se očekávalo, že se vzdají svých specifík. Naopak, na specifice minorit je stavěno a stát všemožně intervenuje ve směru podpory jejich rozvoje. Kanada, Austrálie, Švédsko, ale do jisté míry i Nizozemsko a USA dnes reprezentují tento model. Výše uvedené „čisté typy“ se dnes v realitě však prakticky nevyskytují. Většina zemí se sice kloní k jednomu ze jmenovaných, často však též aplikuje některé aspekty typické pro modely ostatní (viz např. Francie, která se posunula spíše k „integračnímu“ modelu, tedy blíže pluralitnímu systému). Charakterizace je také poplatná času. V historii mnohé ze zemí vlastně prošly všemi uvedenými modely (viz např. typické pro Austrálii).

Jaká je časová a prostorová dimenze adaptačního/integračního procesu? Obecně je známo, že výraznější výsledky adaptace - její krystalizace - ve smyslu „strukturálnějšího přizpůsobení“ nastává až ve druhé, spíše pak ve třetí generaci imigrantů. Současně však dnes mnohdy dochází také právě v tomto období k návratu ke kořenům, k hledání vlastní identity v opětovém přiblížení si/se mateřské kultury/mateřské kultuře. Proces adaptace u první, resp. též tzv. jednoopulté, generace imigrantů¹⁰ pak rovněž úzce souvisí s časem. Pravděpodobně obecnější platnost má např. křivka tvaru „J“, zachycující časově počáteční a střední fázi spokojenosti imigranta s imigrací. Po kratší době po příchodu klesá euforie z pobytu, aby pak spokojenost poměrně strmě v následujících letech narůstala.

Prostorově mají imigranti tendenci koncentrovat se do etnických enkláv. Zejména největší města a vysoce urbanizované prostory mají nejvyšší koncentrace cizinců. Většinou až v druhé vlně imigranti případně pronikají do dalších, méně urbanizovaných oblastí v imigrační zemi. Ke koncentraci imigrantů velí víra i zkušenost, že: 1) hromadně se čelí xenofobii, případně rasismu, ze strany majority lépe, 2) přítomná diaspora vlastního etnika usnadní adaptaci jak po stránce kulturní (stejný jazyk), ekonomické (možnost „etnické ekonomiky“) i sociální (různorodé formy pomoci). Massey (1985) zdůrazňuje další důležité aspekty formování etnických enkláv v prostorové struktuře měst. Především jde o dynamický proces posloupnosti pohybů do a z daných enkláv. „Vstup do systému“ (etnické

¹⁰ Tzv. prvou generaci tvoří imigranti narození v zahraničí; jednoopultá generace jsou malé děti narozené v cizině, nicméně od mala intenzivně vystavené prostředí cílové země.

vnitroměstské enklávy) je umožněn díky existujícím sociálním „nápomocným“ sítím i díky institucionalizaci etnického prostředí - zpětně posiluje efektivitu sítí (etnické společenské, náboženské a politické organizace, kluby, restaurace, obchody apod.). S etnickým statutem je úzce spojen status sociální a rodinný (často je v těchto strukturách patrná shoda), a tak se vlastně tyto tři faktory spolupodílejí na formování dané, prostorově vymezené čtvrti. „Výstup ze systému“ je po určitém čase typický pro ty, kteří se úspěšně adaptují zejména díky zvýšení svého socioekonomického statusu. Ti pak etnickou enklávu fyzicky opouštějí a stěhují se jak do blízkých, tak i vzdálených bohatších čtvrtí nebo měst s lepší kvalitou bydlení (často jsou tyto oblasti typické pro majoritní populaci). Vazba k původní etnické enklávě nicméně zůstává často stále důležitá (návštěvy krajanů i „etnických služeb“). Jinými slovy, úspěšná ekonomická (získání dobrého zaměstnání) a kulturní (především zvládnutí jazyka imigrační země) integrace vede k opuštění etnické enklávy (k prostorové asimilaci) a následně široké sociální integraci do majoritní společnosti. V delším časovém horizontu se v podstatě na stejném principu odehrávají i hromadné posuny, kdy např. jedna minorita (úspěšně integrující se a zvyšující svůj status), střídá v dané oblasti druhou (doposud úspěšnější), která se posouvá jinam - opět o stupeň výše (např. stěhování židovské minority v oblasti Los Angeles). Výše uvedené prostorové aspekty adaptace/integrace imigrantů v majoritních společnostech mají obecnější platnost. Je však nutné zdůraznit, že, zejména asi díky možnosti výraznějšího prosazení se „volné ekonomiky“ (méně různorodých regulačních opatření státu), se etnické enklávy ve své vyhraněné podobě vyskytují mnohem více v USA a Kanadě, než např. v Evropě¹¹. Celý proces vytváření etnických enkláv je přes naznačené pravidelnosti dynamický a flexibilní a v čase podléhá a pravděpodobně dále bude podléhat některým změnám - viz např. Allen-Turner (1996) upozorňují na v USA (na příkladu oblasti Los Angeles) nově se projevující trend usazování imigrantů vně existujících etnických enkláv, u svých již sociálně integrovaných krajanů.

Celkový přehled imigrační/adaptační reality (a modelů) nemůže být úplný bez závěru, který naznačí, jakým směrem se vydat, aby byly minimalizovány problémy začleňování cizinců do majoritních společností a zároveň, aby obě strany byly co možná nejvíce obohaceny. To je však dnes, především díky v příspěvku stále explicitně i implicitně zdůrazňované komplexitě migračního procesu, zejména jeho široké vnější podmíněnosti, úkol nereálný. Omezím se proto na zdůraznění obecných principů otevřenosti a spolupráce (versus uzavřenost, separace). Právě v jejich prosazování v rámci normativního přístupu totiž vidím nadějnou budoucnost imigračního/adaptačního, resp. integračního, procesu a to jak z hlediska aspektů morálních, psychologických, sociologických, geografických, tak v neposlední řadě i ekonomických. Pro tuto skutečnost také hovoří následující argumenty:

Protože separace a marginalizace imigrantů vyvolávají nesouhlas nebo dokonce silný odpor ze strany majority, je zřejmé, že integraci i asimilaci provázejí menší konflikty. Integrační model začleňování imigrantů do nové společnosti je ze všech modelů nejméně stresující pro samotné jedince - imigranty. Zdá se, že obecně tvůrčí a vzájemně aktivně spolupracující občanská pospolitosť, sociálně integrovaná komunita (bez ohledu na etnicitu) se může, na rozdíl od individualizovaného, atomistického prostředí jiné komunity, na lokální úrovni lépe ekonomicky rozvíjet¹². Princip spolupráce v těsném kontaktu mezi maximálním počtem sociálních aktérů (mimo jiné včetně etnik) je hlavním trumfem evropského otevřeného a vnitřně rozmanitého modelu města (tzv. amsterdamský model) v soutěži s modelem johannesburským (typický rovněž pro mnohá města Severní Ameriky). Ten je naopak typický separací vlastně veškerých forem městských struktur, je mozaikou víceméně homogenních a částečně nezávislých částí/čtvrtí. Z hlediska ekonomické efektivnosti amsterdamský model zřetelně vítězí nad johannesburským¹³.

Také Česko se potýká a bude potýkat se svou imigrací a adaptací imigrantů. I přes specifičnost nedávného vývoje v období komunismu a následně zjevné handicap¹⁴ lze, také s ohledem na probíhající transformační a integrační

¹¹ Prakticky pouze ve Francii, a to ještě ve velmi omezené míře, je dnes možné nalézt rozsáhlejší etnické enklávy jinak typické např. pro Severní Ameriku.

¹² Závěry rozsáhlého výzkumu regionálního a lokálního rozvoje v Itálii.

¹³ Výše podílu hrubého městského produktu (GUP) ku hrubému domácímu produktu (GDP) dané země (tzv. overproductivity ratio) je tak z 25 měřených zemí světa např. u Hamburku, Paříže, Londýna a Milána vyšší než u mnohých měřených měst USA, Japonska nebo Kanady. (Výjimku představuje San Francisco, které je mimochodem jako jedno z mála amerických velkoměst blízké právě evropskému modelu).

¹⁴ Např. nezkušenost s imigrací (individuální i institucionální), doposud nefungující volný trh s byty a domy, odtrženost a nepodílení se na výzkumu mezinárodní migrace, tvorby její teorie i její aplikace do praxe, atd.

procesy, s vysokou pravděpodobností očekávat, že trendy na daném poli budou mnohdy kopírovat realitu známou z jiných regionů světa.

I úplný závěr věnuji citátu z Carrollovy knihy, s tím, že by mohl být příhodnou inspirací pro tvůrce a realizátory české migrační/adaptační, resp. Integrovaní, politiky a praxe. Kočka v Carrollově Alence v kraji divů pokračuje s Alenkou v konverzaci (viz začátek příspěvku) a ubezpečuje ji: „ano, do svého cíle se jistě dostaneš ... jen, když půjdeš dost dlouho”.

Poznámka:

Autor, aby učinil příspěvek „čitelnější”, záměrně omezil citace užité literatury v textu na minimum. Téma v příspěvku řešené spadá do výzkumného záměru PFF UK (MSM:113100007).

Literatura:

- ALLEN, J. P. - TURNER, E.: The Ethnic Quilt; Population Diversity in Southern California. Northridge, California State University, Northridge 1997.
- ALLEN, J. P. - TURNER, E.: Spatial Patterns of Immigrant Assimilation. Professional Geographer, 48, 1996, 2, s. 140 - 155.
- BAUBÖCK, R.: The Integration of Immigrants. CDMG (94) 25 E. Strasbourg, Council of Europe 1994.
- BERRY, J. W.: Acculturation and Adaptation in a New Society. International Migration, Vol. 30, 1992, Special Issue: Migration and Health in the 1990s, s. 69 - 85.
- CARROLL, L.: Alenka v kraji divů a za zrcadlem. Praha, Albatros 1988.
- CASTLES, S.: How Nation - States Respond to Immigration and Ethnic Diversity. New Community, 21, 1995, 3, s. 293 - 308.
- CASTLES, S. - Miller, M. J.: The Age of Migration. New York, The Guilford Press 1993.
- DRBOHLAV, D.: Evropa a proces mezinárodní migrace. Integrate, 1, 2001, 4, s. 5 - 10.
- DRBOHLAV, D.: Immigrants in the Czech Republic with Special Reference to Ukrainian Workers and Western Firms Operating in Prague. Praha, Výzkumná zpráva projektu pro „Research Support Scheme”, Středoevropská univerzita 1997.
- GORDON, M. M.: Assimilation in American Life; The Role of Race, Religion, and National Origins. New York, Oxford University Press 1964.
- HECKMANN, F.: Integration Research in a European Perspective. Referát přednesený na „Workshop on Demographic and Cultural Specificity and Integration of Migrants”, 10 -11. listopadu 2000, Bingen, Spolková republika Německo.
- HOFFMANN - NOWOTNY, H. J.: World Society and the Future of International Migration: A Theoretical Perspective. In: Immigration into Western Societies: Problems and Policies. E. M. Ucarer, D. J. Puchala (Eds.). London and Washington, Pinter 1997, s. 95 - 117.
- CHAMPION, A. G.: International Migration and Demographic Change in the Developed World. Urban Studies, 31, 1994, č. 4/5, s. 653 - 677.
- International Migration Bulletin. No. 9, November 1996. Geneva, United Nations 1996.
- 3rd International Symposium on the Protection of Refugees in Central Europe, 23 - 25 April 1997, Budapest (Report and Proceedings). European Series, Vol. 3, No. 2, December 1997. Geneva, UNHCR 1997.
- KRITZ, M. M.: Investment, Population Growth and GNP as Determinants of US Immigration. International Journal of Population Geography, 4, 1998, s. 243 - 258.
- KEMPER, F. J.: New Trends in Mass Migration in Germany. In: Mass Migration in Europe; The Legacy and the Future. King, R. (Ed.). London, Belhaven Press 1993, s. 256 - 274.
- LEVY, J.: Measuring Urbaness. In: Change and Stability in Urban Europe: Form, Quality and Governance. Andersson, H., Jorgensen, G., Joye, D., Ostendorf, W. (Eds.). Aldershot, Ashgate (v tisku), s. 15 - 25.
- LUTZ, W.: Will Europe be Short of Children? In: Family Observer. Luxembourg, European Commission 1999, s. 8 - 16.
- MARTIN, P. L.: Reducing Immigration Pressure: What Role Can Foreign Aid Play? In: Aid in Place of Migration. Böhning, W. R., Schloeter - Peredes, M. L. (Eds.). Geneva, International Labour Office 1994, s. 241 - 253.

- MARTIN, P. - WIDGREN, J.: International Migration: A Global Change. Population Bulletin, 51, 1996, č. 1.
- MASSEY, D. S.: Ethnic Residential Segregation: A Theoretical Synthesis and Empirical Review. Sociology and Social Research; An International Journal, 69, 1985, 3, s. 315 - 350.
- MASSEY, D. S.: March of Folly: U. S. Immigration Policy after NAFTA. American Prospect, č. 37, March/April 1998, s. 22 - 33.
- MASSEY, D. S.: The Social Organization of Mexican Migration to the United States. Annals of the American Academy of Political and Social Science, 487, September 1986, s. 102 - 113.
- MASSEY, S. D. - ARANGO, J. - HUGO, G. - KOUAOUCCI, A. - PELLEGRINO, A. - TAYLOR, J. E.: An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. Population and Development Review, 20, 1994, č. 4, s. 699 - 751.
- MASSEY, S. D. - ARANGO, J. - HUGO, G. - KOUAOUCCI, A. - PELLEGRINO, A. - TAYLOR, J. E.: Theories of International Migration: Review and Appraisal. Population and Development Review, 19, 1993, č. 3, s. 431 - 466.
- MASSEY, S. D. - ARANGO, J. - HUGO, G. - KOUAOUCCI, A. - PELLEGRINO, A. - TAYLOR, J. E.: Worlds in Motion; Understanding International Migration at the End of the Millennium. New York, Oxford University Press Inc. 1998.
- MCKEE, J. O. (Ed.): Ethnicity in Contemporary America; A Geographical Appraisal (second edition). Lanham, Boulder, New York, Oxford, Rowman and Littlefield Publishers, Inc. 2000.
- Migration News; Resources. Vol. 6, No. 12, December 1999. (elektronická verze).
- PARK, R. E.: Race and Culture. New York, Free Press of Glencoe 1964.
- PORTES, A. (Ed.): The New Second Generation. New York, Russell Sage Foundation 1996.
- PUTNAM, R. D.: The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. The American Prospect, 13, 1993, 35 - 42.
- SALT, J.: Europe's Migration Field. Referát přednesený na „Workshop on Demographic and Cultural Specificity and Integration of Migrants“, 10 - 11. listopadu 2000, Bingen, Spolková republika Německo.
- SALT, J.: International Labour Migration in Western Europe: A Geographical Review. In: Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements. Kritiz, M. M., Keely, Ch. B. Tomasi, S. M. (Eds.). New York, Center for Migration Studies 1983, s. 133 - 157.
- SASSEN, S.: Immigration Policy in a Global Economy. SAIS Review, 17, 2, s. 1 - 19.
- SEABROOK, J.: A Global Market for All. New Statesman, 26 June 1998, s. 25 - 28.
- SCHEFER, R. T.: Racial and Ethnic Groups. New York, Longman 1997.
- STALKER, P.: The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration. Geneva, International Labour Office 1994.
- WIDGREN, J.: A Comparative Analysis of Entry and Asylum Policies in Selected Western Countries. Vienna, International Centre for Migration Policy Development 1994.
- WON MOO HURH: Comparative Study of Korean Immigrants in the United States: A Typological Approach. San Francisco, R and E Research Associates 1977.